

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA NUTQ O`STIRISH FAOLIYATLARINI TO`G`RI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIC SHART- SHAROITLARI

Mahramova Gulchehra

Andijon davlat Pedagogika institute magistranti

Annotatsiya: *Maktabgacha yosh - so'z boyligini tez boyitish davri. Uning o'sishi hayot va tarbiya sharoitlariga bog'liq, shuning uchun adabiyotda bir xil yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning so'zlari haqidagi ma'lumotlar juda katta farq qiladi. Muvaffaqiyatli nutqning rivojlanishi tafakkur rivojlanishi bilan birga asta-sekin sodir bo'ladi va bolalar faoliyati va atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish shakllarining murakkablashishi bilan bog'liq. Didaktik o'yinlarning mazmuni ko'p jihatdan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini shakllantirishga hamda turli yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya jarayonida qo'yiladigan o'quv vazifalariga bog'liq.*

Kalit so'zlar: *bolalar faoliyati, nutqni rivojlantirish, so'z boyligi, didaktik o'yinlar, nutqiy, adabiy asarlar.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2017-2021 yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi va Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadida alohida Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi. Qarorda 2017-2021 yillarga mo'ljallangan keng ko'lamli tadbirlar, xususan, bolalarni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etish, bolalarni intellektual, milliy-axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish chora-tadbirlari belgilangan.

Ma'lumki, bolaning nutqi til qonuniyatlariga to'g'ri amal qilish, kattalar nutqini idrok etish va o'zining ijodiy faolligi natijasida rivojlanadi. Shunday qilib, til va nutq maktabgacha katta yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi hamda dastavval xotirasi, fikrlashi, idrok etishi, hissiyoti va ehtirosini ta'minlaydigan ikkita muhim vositadir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish bolalar faoliyatining har xil turlarida: badiiy adabiyot, atrofdagi muhit hodisalari bilan tanishtirishga oid mashg'ulotlarda, qolgan barcha mashg'ulotlarda, shuningdek ulardan tashqari vaqtlarda – o'yin va mehnat faoliyatda, kundalik hayotda amalga oshiriladi. Biroq, bunda nutqni rivojlantirishga doir mashg'ulot asosiy mashg'ulot hisoblanib, unda tarbiyachi quyidagi vazifalarni amalga oshirishi lozim:

-bolalarning o'z tengdoshlari shaxsiga va faoliyatiga qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, birgalikdagi o'yinlar va mashg'ulotlarda ularning dialogik muloqotlari yo'lga qo'yilishiga ko'maklashish. Turli muloqot vositalari – so'zli, imo-ishorali, pantomimali usullardan muayyan vaziyatni hisobga olib, tabaqalashtirilgan holda foydalanish;

- nutqni fonematik qabul qilish, nutqning talaffuz va ohang tomonlarini rivojlantirish. Artikulyasion va akustik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan tovushlarni (qattiq va yumshoq, bo'g'iq va jarangdor, sizg'iruvchi va shipillovchi, sonor tovushlar) tinglaganda aniqlay olishni va to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatish. So'zlarda va tez aytishlarda, qisqa she'rlarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni mashq qildirish. Talaffuzning ohangi, sur'ati va past-balandligini ixtiyoriy ravishda boshqarishni o'rgatish va boshqalar.

Didaktik o'yinlarning mazmuni va qoidalari ko'p jihatdan turli yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya jarayonida qo'yiladigan o'quv vazifalariga bog'liq. O'yinlarda yosh maktabgacha yoshdagi bolalar katta ahamiyatga ega: ko'rinish, syujet, so'z. Ushbu o'yinlarda qoidalar didaktik o'yinchoqlarda (bolalar matryoshka qo'g'irchoqlari, yorliqlar, bo'lingan rasmlar bilan shug'ullanadi) mavjud. O'rta guruhda aqliy vazifalar murakkablashadi, so'z esa ko'proq ahamiyatga ega bo'ladi: bolalar o'zlari biladigan narsaning tavsifiga ko'ra nomlaydilar, topishmoqlar topadilar. O'yin qoidalari endi o'yinchoqning tabiatiga bog'liq emas, balki butun o'yinga bog'liq; ular unga ajralmas komponent sifatida kiritiladi (masalan, so'ralganda javob berish, o'rtoqlarning javobiga ergashish). Kattaroq guruhda aqliy vazifalar yanada murakkablashadi. Bu erda katta o'rinni so'z o'yinlari egallaydi. Biroq, har xil turdagi o'yinlarning barcha o'ziga xosligi bilan ular o'rtasida juda ko'p umumiylik mavjud. Birinchidan, ular atrofdagi voqelikni aks ettiradi va maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil faoliyatiga asoslanadi. Ikkinchidan, barcha o'yinlar hissiy jihatdan to'yingan, bolalarga quvonch va zavq bag'ishlaydi. Lekin, eng muhimi, har qanday o'yinga nutq hamroxlik qiladi. O'yin davomida bolalar yangi so'zlarni qo'llashni mashq qiladilar: o'yinning rivojlanishi bilan so'z tasvirni yaratish, rol o'ynash, syujetni rivojlantirishning asosiy vositasiga aylanadi. Maktabgacha yoshning oxiriga kelib, so'z yangi ma'noga ega bo'ladi: bolalar so'zlar bilan o'yinning butun epizodlarini yaratishi mumkin. A.R. Luriya, - "Nutq bolaning yo'naltiruvchi faoliyatining shakli bo'lgan o'yin jarayonida muhim vazifani bajaradi; uning yordami bilan nutq rejasi amalga oshiriladi, uni murakkab o'yin syujetiga aylantirish mumkin. Nutqning belgi-semantik funksiyasining kengayishi bilan o'yinning butun jarayoni tubdan o'zgaradi: protsessualdan o'yin sub'ekt, semantik bo'ladi. Turli xil nutq buzilishlaridan aziyat chekadigan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin faoliyati ham o'z ahamiyatini va rolini ularning shaxsiyati va intellektini har tomonlama rivojlantirishning zarur sharti sifatida saqlab qoladi. Tengdoshlar bilan birgalikdagi o'yinda bola o'zaro tushunish tajribasiga ega bo'ladi, o'z harakatlari va niyatlarini tushuntirishni, ularni boshqa bolalar bilan muvofiqlashtirishni o'rganadi". - deb izohlaydi. O'yin faoliyatida bola ixtiyoriy xatti-harakatlar tajribasiga ham ega bo'ladi - u o'zini nazorat qilishni, o'yin qoidalarga rioya qilishni, kattalar nazoratisiz tengdoshlari bilan birgalikda o'yinni davom ettirish uchun bevosita istaklarini cheklashni o'rganadi. Bu fazilatlarning barchasi bolaning keyingi hayotida qanchalik zarurligini tushuntirishning hojati yo'q va birinchi navbatda u tengdoshlarining katta guruhiga kiritilishi kerak bo'lgan

maktabda, sinfda o'qituvchining tushuntirishlariga e'tibor qaratish, uning faoliyatini nazorat qilish. uy vazifasini bajarishda qiynalmaydi. O'yinlarni o'rganishning eng samarali vositalaridan biri sifatida foydalanish bolalarga qiziqarli, quvonchli va majburlashsiz o'rganish imkonini beradi. O'yin bolaning faoliyatini tashkil etishga yordam beradi, uni yangi ma'lumotlar bilan boyitadi, aqliy faoliyatni, diqqatni faollashtiradi, eng muhimi, nutqni rag'batlantiradi. O'yin nutq materialini yangilash va ko'p darajali didaktik materialni o'z ichiga olgan holda turli xil usullarda ishlatilishi mumkin. Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bunda teatrlashtirilgan o'yinlar alohida o'rin tutadi. Teatr o'yinlari o'yin turlaridan biri sifatida bolalar bog'chasi dasturining ko'plab vazifalarini hal qiladi: ijtimoiy hodisalar bilan tanishish, boshlang'ich matematik bilimlarni shakllantirish, nutqni rivojlantirishdan jismoniy rivojlanishgacha. Teatr o'yinlari adabiy asarlarning yuzida harakat qilmoqda. Adabiy asar qahramonlari xarakterga aylanadi, ularning sarguzashtlari, bolalar fantaziyasi bilan o'zgargan hayotiy voqealari esa o'yin syujetiga aylanadi. Turli xil teatrlashtirilgan o'yinlar - drammatizatsiya o'yinlari (tasvirlash, sahnalashtirish). Drammatizatsiya o'yinlari syujet dizayni va rolli harakatlarga ega. Drammatizatsiya o'yinlari - bu bola tanish hikoyani o'ynaydigan, uni rivojlantiradigan yoki yangisini o'ylab topadigan maxsus o'yinlar. O'yin drammatizatsiyasining o'ziga xos xususiyati - bu turli xil san'at turlari va badiiy-ijodiy faoliyat (musiqiy, tasviriy, badiiy va nutq) munosabatlarida o'zini namoyon qiladigan sinkretizm. Drammatizatsiya o'yinlarida dialoglar qo'llaniladi, bu esa tarkibni rollar bo'yicha takrorlash imkonini beradi. Rolni o'ynash uchun bola turli xil vizual vositalarni (mimika, tana harakatlari, imo-ishoralar, lug'at va intonatsiya nuqtai nazaridan ifodali nutq va boshqalar) egallashi kerak. Bunday o'yinda bolaning o'zining kichik dunyosini yaratishi va o'zini xo'jayin, sodir bo'layotgan voqealarning yaratuvchisi sifatida his qilishi muhimdir. U qahramonlarning harakatlarini nazorat qiladi va ularning munosabatlarini o'rnatadi. Bunday o'yinlarda bola hech qachon jim o'ynamaydi. O'z ovozi yoki qahramonning ovozi bilan bola voqealar va tajribalarni talaffuz qiladi. U qahramonlarni ovoz chiqarib, hikoya o'ylab topadi, oddiy hayotda unga yashash oson emasligini yashaydi. Bunday o'yinlar davomida nutqning intensiv rivojlanishi sodir bo'ladi, so'z boyligi sifat va miqdoriy jihatdan boyitiladi, bolaning tasavvuri, ijodiy qobiliyatlari, o'zini tuta bilish, syujetga muvofiq diqqatni jamlash, mantiqiy fikrlash va mustaqillik rivojlanadi. Shuning uchun drammatizatsiya o'yinlari og'ir nutq buzilishi bo'lgan bola uchun juda foydali va zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A. Karimov. Barkamol avlod orzusi. – T.: «O'zbekiston» – 2000.
2. Babayeva D. R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. - Toshkent, 2018. 334 b.
3. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. T.: "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi", 2006. - B. 68.

4. Зокирова С. М. Контрастный анализ синтаксических слойных установок.
Вестник Наманганского государственного университета: Vol, 1 (8), 48.